

Тема 1. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ – ПРОВІДНА ГАЛУЗЬ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА, СКЛАДОВА ЧАСТИНА ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ, НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

Конституційне право України – це провідна галузь національного права України, що становить систему конституційно-правових норм та принципів, які регулюють та охороняють найбільш важливі та загальні політико-правові суспільні відносини, мають найвищу юридичну силу та забезпечуються легітимними заходами суспільного та державного впливу.

Як і кожній іншій галузі національного права, конституційному праву України властиві певні сутнісні ознаки, притаманні для всієї національної системи права: нормативність і визначеність; спрямованість на досягнення певного правового результату; можливість захисту правових приписів засобами державного впливу тощо. До того ж конституційне право України, як й інші галузі національного права, знаходить продовження і логічне завершення у відповідній галузевій системі законодавства, у системі конституційної правотворчої та правозастосовної діяльності, а також у галузевій юридичній науці та освіті. Ці й інші ознаки конституційного права України мають загальний характер.

Поряд із загальними конституційному праву України властиві спеціальні ознаки, які характеризують особливості та специфіку цієї галузі права, її відмінність від інших галузей національного права. По-перше, конституційне право України як публічна галузь права за своєю сутністю втілює волю та законні інтереси народу України, Української держави і територіальних громад, узгоджує їх з інтересами центрального суб'єкта правовідносин – людини, а також з інтересами громадянського суспільства.

При поділі правової системи на публічне та приватне право вважається, що конституційне право належить до публічного права. У той же час норми конституційного права є базовими як для публічного, так і для приватного

права, і в цьому розумінні конституційне право є публічно-приватним. У загальному вигляді предметом галузі конституційного права визнаються особливе коло суспільних відносин, які регулюються, охороняються та гарантуються конституційно-правовими нормами і принципами.

При цьому, предмет галузі конституційного права складають такі групи суспільних відносин:

- а) суспільні відносини, що визначають устрій конституційної держави, належну організацію державної влади (тобто таку, що базується на засадах поділу влади) та основи місцевого самоврядування;
- б) суспільні відносини, що виникають між людиною, колективами людей (інститутами громадянського суспільства) та державою, іншими інститутами публічної влади (місцевим самоврядуванням).

Для виявлення специфіки конституційного права як галузі права велике значення має з'ясування методів правового регулювання суспільних відносин, тобто сукупності прийомів та способів впливу на суспільні відносини, що застосовуються державними органами при регулюванні цих відносин.

Характерними особливостями методу конституційного права є такі:

- за допомогою конституційного регулювання закріплюються не всі, а найголовніші принципи і положення, які визначають зміст та основні напрямки розвитку суспільства;
- максимально високий юридичний рівень; — безпосереднє конституційне нормо закріплення;
- переваження імперативного, централізованого регулювання, при якому відносини між суб'єктами ґрунтуються на засадах субординації; — установчий характер, який означає, що певні відносини в конституційному

праві отримують первинне правове регулювання, тобто регулюються□ся вперше;

— універсальний характер методу, оскільки його дія поширюється на всі сфери життєдіяльності;

— поєднання прямого регулювання суспільних відносин з непрямым через наявність у Конституції України норм-принципів, які визначають засади функціонування всіх галузей права;

— поєднання стабільності і динамізму, оскільки з одного боку Конституція — стійкий політико-правовий документ, а з іншого боку вона не може не враховувати розвиток суспільних відносин.

Традиційно методи конституційно-правового регулювання, поділяються на імперативні та диспозитивні. Методи, які використовуються у демократичній державі для регулювання суспільних відносин, виключно правові визначаються характером припису конституційно-правових норм. Імперативний метод правового регулювання є пріоритетним для галузі конституційного права, так як останнє є публічною галуззю права. Імперативний метод не передбачає альтернативної поведінки чи діяльності суб'єктів конституційно-правових відносин, то у разі недотримання приписів норм права, прийнятих у межах компетенції відповідними органами державної влади, органами місцевого самоврядування чи посадовими особами, настає відповідальність згідно з чинним законодавством.

Такі методи правового регулювання як заборони, уповноваження, зобов'язання, декларації за своїм змістом є імперативними. Метод заборони не допускає вчинення тих чи інших дій суб'єктами конституційно-правових відносин. Наприклад, забороняється створення функціонування на території України будь-яких збройних формувань, не передбачених законом (ч. 6 ст. 17 Конституції України). Метод уповноваження знаходить практичну об'єктивізацію у повноваженнях суб'єктів конституційно-

правових відносин. Наприклад, Президент України є главою держави уповноважений виступати від її імені (ч. 1 ст. 102 Конституції України). Метод зобов'язання встановлює вид і міру необхідної, належної поведінки суб'єктів конституційно-правових відносин. Наприклад, Кабінет Міністрів України зобов'язаний скласти повноваження перед новообраною Верховною Радою України (ст. 115 Конституції України). Метод декларації об'єктивується у проголошенні принципів, які стають правовими орієнтирами розвитку публічно-правових інститутів у державі. Метод декларації поширений у разі прийняття міжнародно-правових актів (угод, декларацій, меморандумів, хартій, статутів). Диспозитивний метод правового регулювання визначає варіанти поведінки учасників суспільних правовідносин, тобто дає їм право вибору. Диспозитивний метод привнесений у конституційне право із приватних галузей права. Такий метод набуває певної цінності у разі реалізації суб'єктами правовідносин своїх прав та свобод. Метод дозволу надає суб'єктам конституційно-правових відносин правовий простір у виборі власної поведінки в межах норм права. Такий метод підтверджує особисте бажання (небажання) суб'єкта бути учасником конституційно-правових відносин: брати участь у виборах, референдумах, право обирати і бути обраним в органи державної влади чи місцевого самоврядування Система конституційного права – це об'єктивно взаємодіюча сукупність конституційно-правових норм, інститутів та принципів, що регулюють суспільні відносини, які становлять предмет конституційного права.

Конституційно-правова норма – це встановлене або санкціоноване державою одиничне, формально визначене, загальнообов'язкове правило поведінки, що регулює або охороняє суспільні відносини.

Конституційно-правові норми класифікують за кількома ознаками. За об'єктом правового регулювання: - норми, що визначають основи конституційного ладу; - норми, пов'язані з приналежністю до держави, що

регулюють відносини з приводу громадянства; - норми, що визначають загальні принципи статусу особи; - норми, що визначають форму правління та територіальний устрій держави; - норми, що визначають основні принципи системи органів державної влади; - норми, що визначають основні засади, принципи організації місцевого самоврядування, гарантії та форми здійснення місцевого самоврядування, його місце в системі народовладдя.

За роллю в механізмі правового регулювання: - норми загального змісту – це норми, що встановлюють вихідні засади правового регулювання або принципи чи структуру органів держави (установчі, відправні норми), та норми, що містять легальні визначення тих або інших правових понять (дефінітивні норми). - конкретні (регулятивні) норми, що безпосередньо встановлюють права та обов'язки, умови їх реалізації тощо.

За характером обов'язковості приписів, що в них містяться: - імперативні норми, які характерні для тих норм конституційного права, де сторони відносин перебувають у нерівному становищі; - диспозитивні норми, тобто ті, що допускають регулювання стосунків за згодою сторін і встановлюють правило лише на випадок відсутності домовленості між ними; - альтернативні норми допускають різні варіанти поведінки учасників відносин залежно від конкретних умов.

За характером основного призначення приписів, що в них містяться: - уповноважуючі норми, які визначають права суб'єктів суспільних відносин діяти в той чи інший спосіб; - зобов'язуючі норми, які покладають на суб'єктів обов'язки вчиняти певні дії, передбачені цими нормами, обирати той варіант поведінки, що відповідає їх вимогам; - забороняючі норми, які містять заборони на вчинення передбачених у них дій.

За територією дії: - загальнодержавні норми, що діють на території всієї держави і є загальнообов'язковими для всіх суб'єктів права; - місцеві, або локальні, норми, які мають імперативну силу на території певного регіону.

За дією в часі: - норми конституційного права, що діють протягом - норми з обмеженим строком дії;

За сферою застосування: - загальні норми, тобто ті, дія яких поширюється на всі відносини, що регулюються конституційним правом (це норми-принципи); - спеціальні норми, що регулюють обмежене коло суспільних відносин, пов'язаних з певною сферою суспільного життя або певним органом, тощо; - виняткові норми конституційного права, що видаються як доповнення до загальних або спеціальних норм і встановлюють різноманітні винятки з правил, що містяться в них.

За призначенням у механізмі правового регулювання: - матеріальні норми, які вказують на те, що потрібно робити для їх здійснення; - процесуальні норми визначають як, яким чином, в якому порядку їх потрібно реалізовувати. Інститут конституційного права – це система норм права, які в межах предмета конституційного права регулюють та охороняють змістовно близькі, однорідні суспільні відносини.

До конституційно-правових інститутів відносять інститути: - основ конституційного ладу; - громадянства; - основ правового статусу людини і громадянина; - територіального устрою; - виборчого права; - системи державної влади; - системи місцевого самоврядування. Принципи конституційного права – це фундаментальні засади, беззаперечні вимоги, керівні ідеї, які визначають сутність, зміст і політико-правове призначення галузі конституційного права у регулюванні суспільних відносин. Принципи конституційного права традиційно поділяються на загальні та спеціальні. Загальні принципи конституційного права – це найбільш універсальні керівні засади, ідеї, завдання, програми цієї галузі права. До загальних принципів конституційного права України слід відносити принципи публічності, пріоритетності, універсальності, демократизму, активної дієвості, науковості, наступності, системності, програмності та ін. Спеціальні принципи конституційного права України – це керівні засади, ідеї, що виражають

сутність та зміст окремих основних інститутів зазначеної галузі права. Ці принципи розвивають і деталізують загальні принципи конституційного права України, спрямовують їх на конкретні групи суспільних відносин. Виходячи зі змісту системи вітчизняного конституційного права та її основних інститутів, слід розрізняти принципи основ конституційного ладу України; конституційно-правового статусу людини, зокрема принцип громадянства; принципи форм безпосередньої демократії; принципи організації і діяльності органів державної влади; принципи місцевого самоврядування; принципи конституційної юстиції; принципи основ національної безпеки та оборони України тощо.

Конституційно-правові відносини — це врегульовані нормами конституційного права і гарантовані державою суспільні відносини, які виникають між суб'єктами з приводу реалізації їх конституційних прав та обов'язків.

Конституційно-правові відносини характеризуються рисами як спільними для всіх видів правовідносин, так і специфічними, притаманними лише цьому виду правовідносин.

Так, конституційно-правові відносини мають єдину для всіх правовідносин структуру — об'єкт, суб'єкт і зміст (суб'єктивні права та юридичні обов'язки), а їхня специфіка пов'язана з: - їхнім змістом — вони виникають в особливій сфері суспільних відносин, які є предметом конституційного права й пов'язані зі здійсненням публічної влади та реалізацією прав і свобод людини; - особливостями об'єкта, суб'єкта та характером юридичних зв'язків між суб'єктами цих відносин.

Ознаки конституційно-правових відносин:

— пов'язані з відносинами публічної влади;

- є різновидом правових відносин, оскільки існують поряд із кримінальними, господарськими та іншими правовідносинами;
- виникають між суб'єктами правовідносин з приводу реалізації конституційних прав та обов'язків;
- мають переважно імперативний характер;
- регулюються та охороняються конституційними нормами і принципами;
- є різновидом політико-правових зв'язків, оскільки тісно пов'язані з суб'єктами політичного процесу, з реалізацією владних повноважень органів державної влади, правовим статусом людини і громадянина;
- здебільшого мають виключно загальнодержавний, а не локальний (місцевий) характер;
- порівняно з іншими галузями права охоплюють найширше коло суспільних відносин: політичні, економічні, культурні, екологічні, соціальні та ін.;
- здійснюються свідомо і цілеспрямовано в результаті волевиявлення суб'єктів конституційно-правових відносин;
- гарантуються та забезпечуються державно-правовим примусом, основний зміст якого полягає у позбавленні відповідних суб'єктів блага політичного, матеріального чи іншого характеру.

Класифікація конституційно-правових відносин здійснюється за різними підставами.

За змістом вони поділяються на такі групи:

- відносини, що виникають із закріпленням засад конституційного ладу України;

- відносини, що виникають із закріпленням та охороною конституційно-правового статусу людини і громадянина (громадянство, конституційні права і свободи, їхні гарантії тощо);
 - відносини, що виникають у процесі народного волевиявлення (вибори, референдум);
 - відносини, що виникають у процесі організації та функціонування системи органів державної влади;
 - відносини, що виникають у процесі встановлення територіального устрою України і відносини між Україною в цілому та її складовими частинами
- ; - відносини, що виникають у процесі організації та функціонування місцевого самоврядування.

За цільовим призначенням вирізняють: - установчі відносини – це переважно загальні відносини, що виникають на основі конституційних принципів, дефінітивних та інших норм; - правовстановлюючі відносини – це такі, в яких їх суб'єкти здійснюють свої права та виконують свої обов'язки, встановлені правовою нормою; - правоохоронні відносини – це відносини, метою яких є охорона приписів правової норми. За формою виокремлюють: - правовідносини у власному розумінні, які характеризуються тим, що в них чітко визначені права та обов'язки суб'єктів і кожен суб'єкт здійснює свої права та обов'язки особисто; - правові стани, які характеризуються тим, що права та обов'язки суб'єктів мають менш визначений характер. За часом дії виділяють: - строкові правовідносини – це більшість конституційно-правових відносин; вони діють протягом чіткого, встановленого в нормі строку; - безстрокові правовідносини – це правовідносини, необмежені в часі, які, однак, можуть припинити своє існування за певних умов. Виникнення, зміна та припинення конституційно-правових відносин пов'язані з певними умовами, передбаченими нормами конституційного права. Такі умови називають юридичними фактами. Під юридичним фактом в конституційному

праві традиційно прийнято розуміти визначені гіпотезою конституційно-правової норми конкретні обставини (умови), з настанням яких виникають, змінюються або припиняються конституційно-правові відносини. Об'єктами конституційних правовідносин є закріплені і гарантовані нормами та принципами конституційного права загальнодержавні і соціальні блага, з приводу яких суб'єкти конституційно-правових відносин вступають в юридичні зв'язки і на що спрямовані їхні суб'єктині права та юридичні обов'язки.

Суб'єкт конституційно-правових відносин – це володар конституційно-правової правоздатності, який реалізує їх безпосередньо. Суб'єктів конституційного права можна поділити на чотири групи: - фізичні особи; - юридичні особи; - посадові особи; - соціальні організації; - соціальні спільноти. Наука конституційного права є системою ідей, концепцій, теорій, учень про конституціоналізм і конституційне право як галузь національного права, спрямованих на належне теоретико-методологічне забезпечення національного державотворення та правотворення в конституційній площині. Наука конституційного права має свою систему, що визначається структурою її предмета і системою галузі. Структурні елементи представлені відносно відособленими ідеями, гіпотезами, концепціями, теоріями та вченнями, які у сукупності утворюють основні напрями досліджень науки конституційного права. Напрями наукових досліджень іноді визначають як «розділи» і «підрозділи» науки конституційного права. До структурних елементів системи науки конституційного права, окрім її поділу за змістом (гіпотези, концепції, теорії, вчення), слід віднести також систему суб'єктів, які формують і розвивають цю науку. Насамперед йдеться про т.з. «школи» конституційного права, під якими прийнято розуміти центри конституційно-правових досліджень, представлені колективами провідних учених-конституціоналістів. На сьогодні сформованими є київська, харківська, одеська, львівська, дніпропетровська, чернівецька, закарпатська та інші школи конституційного права. Географічний критерій у назві цих

шкіл зумовлений наявністю профільних кафедр і відділів у вищих навчальних закладах та науково-дослідних установах юридичного спрямування.

Предмет науки конституційного права – загальнотеоретичні і практичні питання, які становлять предмет конституційно-правового регулювання. Метод науки конституційного права – це сукупність правил, засобів, принципів наукового пізнання, які забезпечують набуття об'єктивних достовірних знань. Важливе місце серед них посідають наступні методи: - формально-юридичний, що застосовується в дослідженні нормативних джерел; - порівняльно-правовий, що дозволяє аналізувати різні моделі конституційно-правового регулювання; - історичний, що дозволяє вивчати динаміку становлення конституційно-правових інститутів, їхній історичний розвиток; - системний, застосування якого дозволяє аналізувати структуру всієї галузі конституційного права, взаємозв'язок конституційно-правових інститутів; - статистичний, за допомогою якого вивчається практика реалізації конституційно-правових норм, ефективність їхньої дії; - конкретно-соціологічний (вивчення громадської думки, проведення експериментів тощо).

Джерелами науки конституційного права є:

- нормативно-правові акти, які містять конституційно-правові норми;
 - праці вітчизняних і закордонних учених, які безпосередньо чи опосередковано стосуються проблем, пов'язаних із предметом науки конституційного права;
 - конституційно-правова практика – процеси, що відбуваються під час реалізації конституційно-правових норм органами державної влади, органами місцевого самоврядування, окремими громадянами та їхніми об'єднаннями.
- Конституції.